

ОСВІТОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

У статті визначено основні передумови виникнення освітньої політики; проаналізовано значення ідеї законодавчого регулювання освіти для здійснення державної освітньої політики та розвитку освіти загалом; розкрито особливості освітньої політики України; проаналізовано значення освітологічних досліджень для розробки засад і принципів освітньої політики.

Ключові слова: освіта, держава, особистість, освітня політика, законодавче регулювання, освітologia.

В статье определены основные предпосылки возникновения образовательной политики; проанализировано значение идеи законодательного регулирования образования для осуществления образовательной политики та развития образования в целом; раскрыты особенности образовательной политики Украины; проанализировано значение «освітологических» исследований для разработки засад и принципов образовательной политики.

Ключевые слова: образование, государство, личность, образовательная политика, государственное регулирование, «освітologia».

The article defines the main prerequisites of education policy; analyses the idea of legitimate regulation of education for implementation of state educational policy and development of education as a whole; investigates peculiarities of educational policy of Ukraine; analyses the importance of osvitological research for working out the main trends principles of educational policy

Keywords: education, state, personality, education, legislative regulation, osvitologiya.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2011 р.

Освіта є одним із найбільш давніх інститутів, створених суспільством, одночасно вона є одним з найважливіших чинників творення самого суспільства. Пройшовши шлях еволюційного розвитку, освіта вийшла за межі вузько корпоративних інтересів педагогів та незначної когорти дослідників, і, як важливий чинник сталого людського розвитку, привернула до себе увагу державних діячів, широких громадських і наукових кіл. Відтак зросла потреба в наукових дослідженнях сфери освіти в контексті філософії, історії, політології, соціології, економіки та управління, що сприяло виокремленню нового наукового напрямку - освітologia.

Власне освіта, як багатовимірна сфера, відображає суперечливий і складний характер сучасності, поєднуючи проблеми матеріального та духовного, суспільного та індивідуального, інтелектуального та культурного, національного та загальнолюдського, що

виокремлює її як специфічний об'єкт наукових досліджень, який не може й не повинна охоплювати педагогіка.

Зважаючи на те, що в сучасному світі освіта є важливим стратегічним пріоритетом державної політики, яка формує засади освіти, дослідження у цій царині є особливо актуальними.

До питань освітньої політики звертаються законодавці, державні службовці, філософи, педагоги, правознавці, журналісти, громадяни та інші зацікавлені особи, які представляють усю ієрархію суспільства. Філософське ж осягнення освітньої політики було започатковано в стародавній Греції. З того часу, залежно від різних історичних викидів, дослідники віддавали перевагу різним аспектам освітньої політики. Теоретична й практична спадщина їх діяльності має сьогодні значну наукову та практичну вагу, проте їх дослідження не є вичерпними.

Відтак освітня політика не є новим явищем, адже від її зародження до сучасності пройшло не одне тисячоліття, проте далеко не всі її аспекти досліджено.

Першим кроком на шляху до зародження освітньої політики стало виникнення власне інституту освіти. В умовах первісного суспільства освіта розглядалася як спеціальна соціальна діяльність, в основі якої лежав принцип “старший навчає меншого”. Виховання було пов’язане з трудовою діяльністю, використанням і вдосконаленням знарядь праці. Згодом трудове виховання доповнилось ознайомленням з релігійними культурами, що сприяло навчанню молоді вмінню гармонійного співжиття з навколишньою дійсністю та явищами природи. Відносини, пов’язані з вихованням дітей у первісній сім’ї регулювалися на основі звичаїв та традицій, які були першими неписаними варіантами закону.

Проте поява й становлення в III тис. до н. е. державного утворення Шумер, а також розвиток його інституцій вимагав підготовлених управлінців, які могли б збирати податки, вести їх облік. Так, із практичних потреб з’являються перші спеціальні школи для писарів (це були світські школи та школи для жерців, де навчалися хлопці (іноді дівчата-жриці). Поява ж шкіл перетворила освітню діяльність у професійну діяльність, за яку людина, що навчала, одержувала певну винагороду. Відтак поступово освіта (навчання і виховання), яка раніше була справою сім’ї, або приватною ініціативою громадян, стає сферою державного регулювання та державної політики, що певною мірою знаходило відображення вже у письмених джерелах права цієї держави.

Осмилення практики виховання з урахуванням потреб суспільства вперше було здійснено грецькими мислителями, які вже тоді пов’язували благополуччя суспільства зі станом освіти. Софісти, як перші професійні педагоги, сприяли поширенню ідеї освіти та її практичній реалізації, а Сократ надав цій діяльності смислового цілепокладання, визначивши як мету освіти - людину, адже вчитися потрібно “... не для майбутнього свого ремесла, а заради загальної

освіти, як це личить приватній особі й вільній людині”. [6;111]

Платон ввів освіту в систему цінностей, оскільки, на його думку, “...соромно було б не вважати мудрості і знання за найбільші цінності людини”. [6;145]

Загалом філософ доволі виразно поставив питання про зацікавленість держави в належній освіті громадян. У “Протагорі” він устами Сократа говорить: “...турбуючись про гроші й не даючи їх учителям, дієте на шкоду собі й державі”. [6;150]

У трактаті “Держава” Платон розглядав освіту крізь призму зміцнення держави та її економічного розвитку, що, на думку мислителя, спонукало державу виявляти особливу увагу до освіти. Якщо Платон говорить про встановлення законів державою, то Аристотель у праці під назвою “Політика” вказував, що “...законодавець повинен з особливою увагою ставитися до виховання молоді..., адже в державах, де цим нехтують, державному устрою завдається шкода”. [1; 213] Стверджуючи, що “...закон повинен визначати характер виховання юнацтва як суспільне явище” [1; 213] Аристотель вперше сформулював ідею законодавчого регулювання освіти та ввів її до сфери державної політики.

Проте питання щодо рівня впливу держави на справу навчання і виховання підростаючого покоління стало дискусійним ще в період стародавньої історії, зокрема, Цицерон зазначав: “Передусім було вирішено, щоб для вільно народжених дітей виховання не було ані строго визначеним законами, ані встановленим від імені держави, ані єдиним для всіх, тим часом як греки даремно витратили на це багато старань” [8; 125] Разом з тим, варто підкреслити, що без зусиль держави навряд чи можна було б створити розвинену систему освіти, а відтак питання має розглядатися в площині розподілу відповідальності за стан освіти між різними суспільними інститутами.

Запропонована Аристотелем ідея законодавчого регулювання освіти активно втілювалася в добу Середньовіччя. Проте, поряд з державою, значна роль у розвитку освіти стала належати християнській церкві, а та-

кож інституту сім'ї. Виданий королем франків Карлом Великим у 787 р. “Капітулярій про науки” був одним із перших законодавчих актів про освіту, яким було сформовано основні вимоги держави щодо поширення освіти, а саме через утворення шкіл у всіх єпархіях, при кожному монастирі. Аналогічний акт було здійснено київським князем Володимиром Великим у 989 році. А видана Фрідріхом I Барбаросою “Authentica Habita” в 1155 році започаткувала законодавче регулювання діяльності університетів. Як бачимо, ініціюючи розвиток шкіл та сприяючи становленню університетів, світська влада активно залучала церкву до процесу навчання і виховання молоді. Церква мала велику зацікавленість не тільки у залученні до цього процесу, а й до того, щоб його очолити. Зрештою, створення університетів у Європі стало відбуватися винятково за згоди Ватикану.

Середньовіччя активно зверталось до ідей та спадщини давньогрецьких мислителів, пристосовуючи їх до потреб свого часу, що, зокрема, засвідчує праця Томи Аквінського “Коментарі до Аристотелевої “Політики”, у якій він актуалізує висловлені Аристотелем ідеї щодо навчання і виховання дітей та ролі держави у цьому процесі.[3]

Відтак на європейському просторі поступово утверджувались елементи обов'язковості освіти, які знаходили своє відображення в законодавчих актах. Загалом, до виникнення національних держав, європейська шкільна та університетська освіта завдяки тому, що ґрунтувалася на основі латині, фактично становила єдиний освітній простір. Виникнення й становлення національних систем освіти та їх інституалізація, що відбувалася з кінця XVIII ст. до початку XX ст., коли в багатьох країнах світу було прийнято ряд законодавчих актів, що регулювали діяльність шкіл, де навчали вмінню читати й писати, арифметиці, а також здійснювали релігійне виховання молоді, зруйнували цей простір, але це дало поштовх новому поступу освіти. Першими країнами, що об'єднали окремі навчальні заклади в єдину систему, були Пруссія часів правління Фрідріха Великого та Австрія за влади Марії Те-

резії, і безпосередньо слідом за ними - вже об'єднана Німеччина та Франція. У 30-40-х роках XIX століття уніфікація й об'єднання навчальних закладів у єдину систему були здійснені в Голландії, Швеції та США. У Росії, до якої входила частина України, початок процесу інституалізації освіти можна пов'язати з указами Петра I про створення публічних шкіл та діями Катерини II щодо встановлення державного нагляду за діяльністю церковно-приходських і нечисленних світських початкових шкіл.

На значній території України великий вплив на освіту населення мали законодавчі акти Польщі та Австро-Угорщини, до яких входили відповідні українські території.

Варто зауважити, що в результаті проведення шкільної реформи в Польщі, у 1773 році було створено Едукаційну комісію, яку дослідники називають першим у Європі міністерством освіти, що дало поштовх до творення системи управління освітою.

Сьогодні майже кожна країна світу має власну сформовану систему освіти та управління нею, а освітня політика є невід'ємною частиною державної стратегії. Освіта та освітня політика, що спрямовує її розвиток, є першочерговими в планах і програмах державних реформ, які закріплюються на законодавчому рівні. У сучасній Україні предметне поле досліджень у межах проблематики статті невинно розвивають у своїх різноаспектних роботах В.Андрущенко, Г.Волянська, В.Гальперіна, Л.Губерський, В.Журавський, М.Козюбра, В.Кремень, О.Ляшенко, С.Ніколаєнко, В.Огнев'юк, О.Савченко, С.Сисоева та багато інших.

Особливе місце в роздумах сучасних науковців посідає питання взаємодії інститутів громадянського суспільства, держави, людини та власне сфери освіти. Ключовим питанням у виробленні основних засад освітньої політики є визначення місця людини в системі освіти, співвідношення інтересів держави та людини в цій царині.

Ми мали можливість ретроспективно поглянути на виникнення та розвиток освітньої політики. Фактично, з часів її виникнення й до сьогодні, в основі освітньої політики більшості країн світу, зокрема й Украї-

ни, домінували та продовжують переважати потреби держави, тобто держава, приймаючи законодавчі акти, по суті, формує “потрібну” саме їй політику. Держава, домінуючи в освіті, залишає поза увагою освітні потреби й пріоритети людини. Як зазначає відомий польський вчений Т. Левовицький, “Приклади таких дій і домінування держави (її інституцій, владної еліти) над освітою легко побачити в різних країнах з різними системами, традиціями, умовами життя. Різниця виявляється у сфері, ступені та методах “панування” держави над освітою”. [7; 82]

Вважаємо, що в сучасних умовах необхідно будувати таку освітню політику, де передусім будуть враховані потреби кожної особистості, адже, як зазначає український філософ В.Огнев’юк, “Саме людина виступає основним критерієм у визначенні відповідності чи невідповідності системи освіти потребам суспільного розвитку” [2,282], а відтак “Держава та освіта, яка в ній функціонує, покликані служити людям, їхньому розвитку.” [7; 82]

Отже, сучасна освітня політика має ґрунтуватися на пріоритетності людини, забезпеченні гарантування та можливості реально користуватись правом особистості на вибір навчальних закладів, навчальних програм і планів, форм здобуття освіти відповідно до власних мотивів та здібностей; дотримання Загальної декларації прав людини в сфері освіти; реалізації, а не лише декларування принципів доступності, відкритості, гласності щодо організації й функціонування національних освітніх систем; врахування положень Європейської конвенції про права людини, що передбачає повагу до релігійних та філософських переконань кожної особистості.[4]

З часу відновлення державної незалежності України формування державної політики у сфері освіти було одним із важливих пріоритетів. Основні засади освітньої політики закріплено в Конституції України, а також системі законодавчих актів “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про професійно-технічну освіту”,

“Про вищу освіту”. В останнє двадцятиріччя прийнято значну кількість підзаконних актів - указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та нормативно-правових документів Міністерства освіти. Законодавство встановлює пріоритетні напрями фінансування, управління, планування й контролю в сфері освіти, запровадження стандартів освіти, підходи до формування змісту освіти тощо. Закріплені таким чином засади освітньої політики, здаються, на перший погляд, дуже правильними, але доволі часто вони не мають реальних механізмів реалізації, а без цього - нічого не варті.

Україна за інерцією успадкувала від попередньої держави, у складі якої вона перебувала, монополію не тільки на вироблення, а також і на здійснення освітньої політики. Законодавство хибує декларативністю та нехтуванням прав учасників навчально-виховного процесу, пріоритетністю держави над людиною. Зважаючи на це, в системі освіти України існує низка гострих проблем, зокрема:

- надмірне одержавлення освіти та централізація управління освітою, обмеження участі в освітній політиці інститутів громадянського суспільства, працевластців та громадян;
- значна зарегламентованість освітньої діяльності і, як наслідок, зниження якості освіти, її невідповідність потребам суспільства, що динамічно змінюється;
- відсутність механізмів та стимулів для диверсифікації фінансування освіти, взяття державою надмірних зобов’язань, які не корелюються з її реальними можливостями;
- непослідовність державної стратегії в сфері освіти.

Відтак розвиток освіти в Україні гальмується закладеними у законодавство суперечностями, що ускладнюють функціонування механізмів її саморозвитку. Замість того щоб створювати умови для діяльності різних суб’єктів освіти, держава посилює свої регуляторні функції, нехтуючи особистісним розвитком громадян, який у сучасних умовах є найважливішим ресурсом розвитку самої держави. Україна, з огляду на політичну кон’юнктуру, продовжує утримувати над-

мірну мережу навчальних закладів, витрачаючи на це лівову частку бюджету, яка за інших умов могла б бути спрямованою на забезпечення людського розвитку. За великим рахунком освіта яка "... покликана підготувати людину до майбутніх суспільних та цивілізаційних трансформацій"[2,282], ледве встигає за тим, щоб наздоганяти контекст сучасності.

Значною проблемою в системі управління освітою є відсутність картини цілісного та послідовного розгортання, чітко визначених інструментів, скоординованих планів, а не просто "красивих" слів про далекі цілі. Зміни в системі освіти реально відбуваються всупереч наявним нормам. А відтак реформи, що здійснюються в середині системи, швидко припиняються або, ще гірше, вносять суперечливість у зміст і форми освіти. Досить серйозною проблемою є й те, що держава, не маючи достатньо власних ресурсів на системні зміни, не сприяє створенню інших ресурсів, зокрема залученню інвестицій, підприємницьких проєктів, технічної допомоги тощо.

З огляду на зазначене вважаємо, що першими кроками на шляху корекції основних напрямів освітньої політики має стати переосмислення фундаменту цінностей як засадничих принципів розвитку національної системи освіти, активний пошук шляхів, форм і методів удосконалення законодавства в сфері освіти та сприйняття освітньої політики як стратегічно важливої проблеми.

На нашу думку, адекватне вирішення означеного завдання потребує здійснення ґрунтовних наукових досліджень феномену освіти, що можна зробити в контексті нового наукового напрямку, яким є освітologia. На відміну від інших наук, що вивчають окремі аспекти освіти, освітologia здійснює всебічне та комплексне її дослідження. Результати таких досліджень дадуть можливість правильно визначити цілі та розставити акценти освітньої політики, розробити науково вмотивовані засади та принципи державної освітньої політики, стратегічні напрями й тактичні кроки її подальшого розвитку, передбачати результати та наслідки. При цьому, завжди потрібно пам'ятати, що метою й

результатом освіти є людина, Людина освічена (Homo educatus).

Література

1. Аристотель. Політика / Пер. з давньогрек. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
2. В.О. Огнев'юк. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. [моногр.] / В.О.Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.
3. Коментарі до Аристотелевої «Політики» / Пер. з латини О. Кислюка; Передм. В.Котусенка. – К.: Основи, 2000. – 794 с.
4. Образование и социальные вызовы XXI века: коллективная монография / под ред. М.Л. Левицкого, Г.Н. Филонова, О.В. Суходольской-Кулешовой. – М.: Учреждение РАО «Институт научной информации и мониторинга», 2010. – 240 с.
5. Платон. Держава / Пер. з давньогрек. Д. Коваль. - К.: Основи, 2000. – 355 с.
6. Платон. Діалоги / Пер. з давньогрек. Д. Коваль. - К.: Основи, 1999. – 395 с.
7. Тадеуш Левовицький. Професійна підготовка і праця вчителів: наукове видання / Тадеуш Левовицький: переклад з польськ. А Івашко. – Київ – Маріуполь: Видавництво «Рената», 2011. – 119 с.
8. Цицерон. Про державу; Про закони; Про природу богів / Пер. з латини. В. Литвинов. - К.: Основи, 1998. – 476 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2011